

πρῶτον ἀποτελεῖται κινήσις τις εἰς τὸ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ αἰσθανομένου ὑπάρχοντος διαμέσου, διὰ δὲ τούτου εἰς τὸ αἰσθητικὸν ὄργανον, καὶ ἡ αἴσθησις τῆς κινήσεως ταύτης εἶναι ἡ ἀντίληψις (Περὶ Ψυχ. II, 7). Ἐκ τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως γεννᾶται ἡ φαντασία (Περὶ Μνημ. I, 450). Ὁ Ἀριστοτέλης δρίζει ταύτην ὡς κίνησιν τῆς ψυχῆς ἀποτελεσθεῖσαν διὰ τινος πραγματικῆς ἀντιλήψεως, δηλ. ἀποτέλεσμα τῆς αἰσθητικῆς ἐποψίας ἐν τῇ ψυχῇ, ἐξησθενημένην αἴσθησιν. (Ῥητορ. ἡ φαντασία ἐστὶν αἴσθησις τις ἀσθενής). Ἰδιαιτέρον εἶδος τῆς φαντασίας εἶναι τὸ ὄνειρώττειν (Περὶ Ψυχ. III, 3). Ἡ φαντασία συνδεδεμένη μετὰ τῆς συνειδήσεως τῆς καταγωγῆς τῆς ἐκ τινος ὠρισμένης ἀντιλήψεως εἶναι μνήμη, ἣτις ὡσαύτως ἀνήκει εἰς τὸ αἰσθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἐν τῇ ψυχῇ διαμονῆς τῆς αἰσθητικῆς ἐντυπώσεως. (Περὶ Μνημ. κ. 1. Ἀνάλ. Ὑστερ. II, 19). Τὸ νὰ ἀνακαλῆται τι ἐν τῇ μνήμῃ διὰ θεληματικῆς ἐνεργείας εἶναι ἀνάμνησις. Αὕτη ὅθεν ἀνήκει εἰς τὸν ἄνθρωπον καθὸ ἔχοντα βούλησιν (Περὶ Μνημ. κ. 2. Φυσ. Ἱστορ. I, 1).

Ἐκ τῆς φαντασίας πηγάζει καὶ ἡ ὄρεξις ἣτις εἶναι ὁ λόγος τῆς θεληματικῆς κινήσεως. "Ὅ,τι βέβαια κινεῖ τὴν ὀρεκτικὴν δύναμιν, εἶναι ἡ παράστασις τοῦ ὀρεκτοῦ, εἴτε τοῦτο εἶναι προσὸν πραγματικὸν εἴτε φαινομενικόν, εἴτε ἐνεστὼς εἴτε μέλλον, καὶ εἴτε ἡ παράστασις ἐκείνη ἐγείρεται διὰ τῆς αἰσθητικῆς ἀντιλήψεως εἴτε διὰ τοῦ λόγου (Περὶ Ψυχ. III, 10). Ἀκριβέστερον δὲ τὸ ἀντικείμενον πάσης ὄρεξεως εἶναι τὸ πρακτικὸν ἀγαθὸν ἥτοι τοιοῦτό τι οὔτινος ἢ κτῆσις ἢ μὴ κτῆσις ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰδίας ἐνεργείας (Περὶ Ψυχ. III, 10).

Ἀπασαὶ δὲ αὗται αἱ ἐνέργειαι ὀυσιωδῶς ἀνήκουσι μόνον εἰς τὸν βαθμὸν τῆς αἰσθητικῆς ζωῆς. Ἄλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον προστίθεται εἰς τὸ θρεπτικὸν καὶ αἰσθητικὸν τρίτον τι καὶ ἀνώτερον μέρος τῆς ψυχῆς ὁ νοῦς. Κυρίως ὁ νοῦς εἶναι διάφορος τῆς ψυχῆς. Ναὶ μὲν ἀμφοτέρω συνδέονται, ἐφ' ὅσον ὁ νοῦς δὲν ἐμφανίζεται ἄνευ ἀναπτύξεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς, καὶ ἀφοῦ ἐμφανισθῆ ἔχει ἀνάγκην τῆς αἰσθητικῆς ἐνεργείας (1). Ἀμφοτέρω ὅμως τὰ μέρη τῆς ψυχῆς εἶναι οὔσιωδῶς διάφορα. Ἡ ψυχὴ γεννᾶται ἐν χρόνῳ, δὲν δύναται γὰρ ὑπάρχει ἄνευ τοῦ σώματος, καὶ μετ' αὐτοῦ συναπόλλυται. Ἀπεναντίας δὲ ὁ νοῦς οὔτε γεννᾶται οὔτε ἀπόλλυται· εἶναι αἰδῖος καὶ πάντῃ ἀνεξάρτητος τοῦ σώματος. Ἐτι δὲ πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια, π.χ. μνήμη, ὄρεξις, ἔρωσ συνδέεται μετὰ τινος σωματικῆς, ἐνῶ ὁ νοῦς οὔδεμίαν ἔχει ἐπαφὴν μετὰ τοῦ σώματος (Περὶ γεν. καὶ φθορ. III, 3). οὐδὲν τῇ ἐνέργειᾳ τοῦ νοῦ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια). Ἐνῶ δὲ τέλος πάντων αἱ

(1) Ἐπειδὴ αἱ γενικαὶ ἔννοιαι δὲν ὑπάρχουσι χωρισταὶ τῶν αἰσθητικῶν ὄντων, πᾶσα ἔννοια πρέπει γὰρ συνοδεύηται διὰ τινος φαντάσματος ἢ διανοητικῆς εἰκόνας.

ψυχικαὶ δυνάμεις βαθμιαίως ἐξ ἀλλήλων ἀναπτύσσονται, ἐκ τῆς τρυφῆς ἢ αἰσθησις, ἐκ ταύτης ἢ φαντασία, ἐκ τῆς φαντασίας ἢ ὄρεξις καὶ κίνησις, ὁ νοῦς δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς βαθμὸς ἀναπτύξεως τῆς ψυχικῆς ζωῆς, ἀλλ' εἶναι πάντῃ ἰδιάζουσα καὶ αὐθύπαρκτος ἀρχή. Εἶναι ἀπλοῦς καὶ ἄυλος, ἀπαθὴς καὶ ἀφθαρτος, πάντῃ ἀλλότριος τῆς φύσεως. Ἐρχεται ὡς ῥήτωρ, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐξωθεν (θύραθεν) εἰς τὸν ἄνθρωπον (Περὶ γεν. καὶ φθ. II, 3, λείπεται, τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον), δὲν ἀνήκει ἐπομένως εἰς τὸ ἄτομον, καὶ δὲν κατέχεται ὑπὸ τοῦ θανάτου τῆς ψυχῆς. Νοῶν τὰ ὄντα νοεῖ αὐτὸς ἑαυτόν, διότι δὲν ἀσχολεῖται περὶ τὴν ὕλην τῶν ὄντων, ἀλλὰ περὶ τὸν λόγον αὐτῶν, περὶ τὸ νοητόν, ἐπομένως περὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐστὶ ταῦτὸν πρὸς τὸ νοῦν (Μετ. XII, 9, 10, 11, Περὶ Ψυχ. III, 4, 7). Πάντα ταῦτα τὰ χαρακτηριστικὰ ἅτινα ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὸν νοῦν οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν καταλείπουσιν, ὅτι οὗτος ὁ ἐν τῷ ἄνθρωπῳ νοῦς εἶναι αὐτὸ τὸ θεῖον πνεῦμα. Ἀλλ' ἐνταῦθα ἀναφύεται τὸ ζήτημα, πῶς συνδέεται ὁ θεῖος οὗτος λόγος μετὰ τῆς ψυχῆς, ἐὰν μέλλῃ νὰ διατηρῆται ἡ ἐνότης τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Τοῦτο εἶναι ἐν τῶν δυσχερεστέρων καὶ σκοτεινοτέρων μερῶν τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος. Ὅτι ὁ θεῖος νοῦς λαμβάνει ἀμέσως τὴν θέσιν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς εἶναι ὁ αὐτὸς μετὰ τοῦ θεῖου, τοῦτο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραδεχθῆ ὁ Ἀριστοτέλης· διότι ὁ νοῦς τοῦ ἀτόμου ἀναπτύσσεται ἐν χρόνῳ, ἐνῶ ἡ οὐσία τοῦ θεῖου νοῦ ἀποκλείει πᾶσαν ἀνάπτυξιν καὶ ἀλλοίωσιν. Πρὸς λύσιν τῆς δυσκολίας ταύτης, ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει διπλοῦν νοῦν ἐν τῷ ἄνθρωπῳ, τὸν μὲν πεπερασμένον, φθαρτόν, ἰδιάζοντα εἰς τὸ ἄτομον, μετ' αὐτοῦ γεννώμενον καὶ ἀποθνήσκοντα, τὸν δὲ αἰδίον, χωριστόν τοῦ σώματος καὶ τὸν αὐτὸν μετὰ τοῦ θεῖου νοῦ. Τὸν μὲν ὀνομάζει νοῦν παθητικόν, τὸν δὲ νοῦν ποιητικόν. Μόνος οὗτος εἶναι πραγματικὸς νοῦς, ἐν ἐνεργείᾳ, ἐνῶ ἐκεῖνος ἀναπτύσσεται ἐκ τοῦ ἐν δυνάμει εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ, καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἐν δυνάμει κινεῖται εἰς τὸ ἐν ἐνεργείᾳ, διὰ τινος προὔπαρχοντος ἐν ἐνεργείᾳ, δεῖται τοῦ ποιητικοῦ νοῦ. Τοῦτο τὸ ἀρχικὸν ἐν δυνάμει τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ ὁ Ἀριστοτέλης παράβάλλει πρὸς γραμματεῖον ἀγράφων (tabula rasa) ὅπερ εἶναι μὲν γραμματεῖον ἐν δυνάμει οὐχὶ δὲ καὶ ἐν ἐνεργείᾳ (Περὶ Ψυχ. III, 4· ὁ νοῦς, δηλ. ὁ παθητικὸς ἐστὶν ὡσπερ γραμματεῖον, ἐν ᾧ μηδὲν ὑπάρχει ἐντελεχείᾳ γεγραμμένον). Τοιοῦτος λοιπὸν ἀπλήρωτος χώρος τῶν ἐννοιῶν εἶναι ὁ παθητικὸς νοῦς, μέχρις οὐ διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ποιητικοῦ γίνεται ἐκεῖνο, ὅπερ ἐστὶν ἐν δυνάμει. Ὁ ποιητικὸς νοῦς ἐπομένως ἔχει σχέσιν ἐρεθιστικοῦ πρὸς τὸ παθητικόν, ὡς τὸ πρῶτον κινεῖν πρὸς τὸν κόσμον. Ἀμφότερα οὐδέποτε δύνανται πραγματικῶς νὰ γίνωσιν ἐν. Ἀλλὰ πῶς διὰ τούτου δύναται νὰ συμβιβασθῆ ἡ ἐνότης τῆς ψυχικῆς ζωῆς, δυσκόλως κατα-

φαίνεται· διότι εάν ὁ νοῦς καθὸ τοιοῦτος ἦναι ἡ ἀπλή ἐνέργεια, πῶς δύναται ὅμως ποτὲ ἔστω καὶ ἐν μέρει νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὸ πάθος, καὶ ἂν κατὰ τὴν οὐσίαν του εἶναι χωριστὸς τοῦ σώματος καὶ πάσης σωματικῆς λειτουργίας, πῶς δύναται πάλιν νὰ ἔχῃ τοσαύτην ἀνάγκην τούτων, ὥστε μηδεμία νόησις νὰ ἦναι δυνατὴ ἄνευ τῆς ἀντιστοιχούσης ἐνεργείας τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς;

Ἡ ἀντίφασις αὕτη καὶ ἡ ὅλη σχέσις τοῦ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου μέρους τῆς ψυχῆς θέλουσι γίνεαι ἔτι μᾶλλον καταφανεῖς, ἀφοῦ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰ ζητήματα περὶ τῆς γεννήσεως τῆς ψυχῆς, περὶ τῆς προσωπικῆς αὐτῆς διαρκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας της.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν ζητημάτων τούτων παρέχει δυσκολίας εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, διότι ἐκ τῶν προϋποθέσεων του ἔπονται λύσεις ἀντίθετοι. Ἐφ' ὅσον ἡ ψυχὴ εἶναι ἐντελέχεια τοῦ σώματος οὔτε αὕτη ἄνευ τούτου, οὔτε τοῦτο ἄνευ αὐτῆς δύναται νὰ νοηθῇ, ἐπομένως δὲ συναμφοτέρα γεννῶνται· ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐφ' ὅσον ὁ νοῦς εἶναι ἀπαθὴς καὶ ἀγέννητος, ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψίν ἡ ψυχὴ δὲν γεννᾶται. Ἀμφοτέρα δὲ παραδέχεται ὁ Ἀριστοτέλης. Ὑπὸ μὲν τὴν πρώτην ἐποψίν ἀντιτάσσεται εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς μετεμψυχώσεως, παρατηρῶν ὅτι ἕκαστον σῶμα ἔχει τὴν ἰδιάζουσαν αὐτῷ μορφήν (ἐπομένως καὶ ψυχὴν ἰδιάζουσαν) ἢ ὑπόθεσις ὅτι οἰαδήποτε ψυχὴ δύναται νὰ εἰσέλθῃ εἰς οἰονδήποτε σῶμα εἶναι οὐχ ἥττον ἄτοπος ἢ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ τεκτονικὴ δύναται νὰ ἐμφιλοχωρῇ εἰς αὐλὸν (Περὶ Ψυχ. I, 3). Ἡ ψυχὴ καθὸ ἀρχὴ τοῦ σώματος πραγματιοῦται ἐν τούτῳ, καὶ οὐδ' ὅλως δύναται νὰ νοηθῇ ἄνευ τοῦ σώματος, ὡς τὸ βραδίσειν ἄνευ ποδῶν (Περὶ Γεν. Ζω. II, 3). Ἀπεναντίας δὲ ὁ νοῦς εἰσέρχεται ἔξωθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον (Περὶ Ψυχ. I, 4)· ὁ δὲ νοῦς ἔοικεν εἰσιέναι οὐσία τις οὔσα καὶ οὐ φθείρεσθαι· III, 5. Τοῦτο μόνον (ὁ ποιητικὸς νοῦς) ἀθάνατον καὶ αἰδίου, ἀλλὰ μόνος ὁ ποιητικὸς νοῦς, διότι ὁ παθητικὸς γεννᾶται ἐν χρόνῳ· ἀλλὰ κατὰ τινὰ τρόπον οὐδαμοῦ ἐξηγεῖ ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἐάν ὅθεν ἡ ψυχὴ ἐγεννήθη, ἀνάγκη πάλιν καὶ νὰ φθαρῇ, διότι πᾶν τὸ γεννώμενον εἶναι φύσει φθαρτὸν (Περὶ Οὐρ. I, 12)· εἰ δὲ μὴ ἀνάγκη νὰ ἦναι ἀθάνατος. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴν θεωρίαν ἐν μόνον μέρος τῆς ψυχῆς, ὁ νοῦς, εἶναι ἀγέννητος, ἐπομένως δὲ εἶναι καὶ ἀθάνατος (Περὶ Ψυχ. I, 4· III, 5, Περὶ Γεν. Ζω. III, 3). Ὅσων γὰρ ἐστὶν ἀρχῶν ἡ ἐνέργεια σωματικὴ, δῆλον ὅτι ταύτας ἄνευ σώματος ἀδύνατον ὑπάρχειν. Ἀλλ' ὁ νοῦς δὲν εἶναι τὸ ἀτομικόν, ἀλλὰ τὸ γενικόν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, πᾶσα αὐτοσυνειδησία συνάπτεται μετὰ τοῦ παθητικοῦ νοῦ, διότι οὗτος ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ σῶμα τὴν βάσιν πάσης ἀτομικότητος (Περὶ Ψυχ. III, 5. Χωρισθεὶς δ' ἐστὶ ὁ ποιητικὸς νοῦς) μόνον τοῦθ' ὅπερ ἐστίν, καὶ τοῦτο μόνον ἀθάνατον καὶ αἰδίου· οὐ μνημονεύομεν δὲ, ὅτι τοῦτο μὲν ἀπαθὴς, ὁ δὲ παθητικὸς νοῦς φθαρτός, καὶ ἄνευ τούτου οὐδὲν νοεῖ. — Περὶ Ψυχ. I, 4. Τὸ δὲ διανεῖσθαι καὶ

φιλεῖν οὐκ ἔστιν ἐκείνου (τοῦ νοεῖν) πάθη, ἀλλὰ τουδὶ τοῦ ἔχοντος ἐκεῖνο (τοῦ ἀνθρώπου καθὸ ὄλον, τοῦ διανοουμένου ἄτομον) ἢ ἐκεῖνο ἔχει· διὸ καὶ τούτου φθειρομένου οὔτε μνημονεύει οὔτε φιλεῖ· οὐ γὰρ ἐκείνου ἦν, ἀλλὰ τοῦ κοινοῦ, ὃ ἀπόλωλεν· ὁ δὲ νοῦς ἴσως θειότερόν τι καὶ ἀπαθὲς ἔστιν). "Οθεν οὐδεὶς λόγος γίνεται παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐρρέθη, περὶ προσωπικῆς ἀθανασίας.

Τὸν αὐτὸν διῆρισμόν ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας. Ὁ Ἀριστοτέλης πανταχοῦ προϋποθέτει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς προαιρέσεως ἢ προτιμῆσεως, ὅτι ἐξαρτᾶται ἀφ' ἡμῶν νὰ ἤμεθα ἀγαθοὶ ἢ φαῦλοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὁ αἰτίος καὶ ὁ κύριος τῶν πράξεών του, εἶναι μία ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν του (Ἠθ. Ν. III, 7), ἥτις μόνον περιορίζεται λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἰσχύος τῆς ἐξεως (1). Ἀλλ' ὅχι μόνον παρέλειψε νὰ ἀποδείξῃ φιλοσοφικῶς τὸ δυνατόν τοιαύτης ἐλευθερίας, ἐξαρκούμενος μόνον νὰ ἐπικαλῆται τὴν πείραν καὶ τὴν καθολικὴν πεποίθησιν, ἀλλὰ καὶ ἀπορεῖ προκειμένου λόγου νὰ προσδιορίσῃ τὸ ψυχολογικὸν μέρος καὶ τὴν εἰδικὴν οὐσίαν τῆς βουλήσεως· διότι ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ νοῦς εἶναι ἀπλοῦς θεωρητικὸς· ἡ δὲ κίνησις καὶ ἡ ἐνέργεια ἀποτελοῦνται μόνον διὰ τῶν ὀρέξεων, αὐταὶ δὲ διὰ τῆς φαντασίας (2). Ἀφ' ἐτέρου δὲ ἡ οὐσία τῆς βουλήσεως δὲν συνίσταται ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ὄρεξιν, διότι ἡ βούλησις ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς ὀρέξεις (3). Ἐπομένως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐνέργεια σύνθετος ἐκ τοῦ νοῦ καὶ τῆς αἰσθητικότητος (4). Ἀλλ' εἰς ποῖον ἐκ τῶν δύο τούτων μερῶν ἡ βούλησις ἔχει κυρίως τὴν ἑδραν τῆς· ποῦ ἐγκείται ἡ ὀριστικὴ στιγμή τῆς προσωπικότητος, δυσκόλως τοῦτο ἐξάγεται. Δὲν δύναται νὰ ἐνυπάρχῃ εἰς τὸν νοῦν καθὸ τοιοῦτον, διότι οὗτος εἶναι τὸ γενικόν· ἐπομένως εἶναι πάντοτε ὀρθός. (Περὶ Ψυ. III, 10. Νοῦς μὲν οὖν πᾶς ὀρθός ὄρεξις δὲ καὶ φαντασία καὶ ὀρθὴ καὶ οὐκ ὀρθή). Ἀλλ' οὐδὲ πάλιν εἰς τὸ αἰσθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, διότι τοῦτο ἀνθίσταται πολλάκις εἰς τὸν λόγον ὡς καὶ ὑπεῖκει (Παραβ. Ἠθ. Νικ. 1, 13). Καὶ δὲν ἀνήκει

(1) Κατὰ τὰ Ἠθικ. Νικ. III, 7. Αἱ πράξεις μόναι ἐξαρτῶνται ἀφ' ἡμῶν, αἱ ἕξεις ὅμως κατὰ τὴν ἑναρξίν των. Διὰ τοῦτο λέγει ὁ Ἀριστοτέλης Νικ. V, 13, δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ αὐτόγνωμον τῶν ἀνθρώπων, νὰ πράττωσι δίκαια ἢ ἄδικα, καὶ ὁ δίκαιος δὲν δύναται νὰ πράττῃ ἄδικα.

(2) Περὶ Ψυχ. III, 9· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τὸ λογιστικὸν καὶ ὁ καλούμενος νοῦς ἔστιν ὁ κινῶν κτλ. κ. 10 ὁ μὲν νοῦς οὐ φαίνεται κινῶν ἄνευ ὀρέξεως, ἡ δ' ὄρεξις κινεῖ παρὰ τὸν λογισμόν, Ἠθ. Ν. VI, 2.

(3) Περὶ Ψυχ. III, 9· ἀλλὰ μὴν οὐδ' ἡ ὄρεξις ταύτης κυρία τῆς κινήσεως· οἱ γὰρ ἐγκρατεῖς ἐρώμενοι καὶ ἐπιθυμοῦντες οὐ πράττουσιν ὧν ἔχουσι τὴν ὄρεξιν ἀλλ' ἀκολουθοῦσι τῷ νῷ.

(4) Ἠθ. Ν. VI, 7· διὸ οὔτ' ἄνευ νοῦ καὶ διανοίας οὔτ' ἄνευ ἠθικῆς ἔστιν ἐξεως (αὕτη ἐρείδεται ἐπὶ τῆς ὀρέξεως) ἢ προαίρεσις.

μόνον εἰς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ζῶα, ἅτινα ὁμῶς οὐδεμίαν κέκτηνται βούλησιν (Περὶ Μνημ. κ. 2).

Τοῦτο δὲ μᾶς φέρει εἰς τὸ γενικώτερον ζήτημα, τί τὸ ἐνωτικὸν σημεῖον ἢ τὸ κέντρον τῆς ὅλης ψυχικῆς ἐνεργείας, τίς ἡ ἐννοια τῆς προσωπικότητος; Ἄλλ' ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα δεικνύει, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἔδωκεν ἀποχρῶσαν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου. Εἰ καὶ ἐπιδίωκε θαυμασίως καὶ μετ' ἀλληλουχίας τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἀπὸ τοῦ κατώτατου βαθμοῦ μέχρι τῆς ἀκροτάτης ἀναπτύξεώς της ἐν τῷ ἄνθρωπῳ, ἡ ἀλληλουχία ὁμῶς αὕτη διακόπτεται ὅτε πρόκειται νὰ προσδιορισθῇ ἡ σχέσις τῆς διανοητικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς πλευρᾶς τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας. Ὁ δυῖσμὸς τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης, ἐμποδίζει καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀριστοτελικὸν σύστημα νὰ φθάσῃ εἰς ἀληθῆ ἐνότητα. Ὁ νοῦς καθὸ ἀπλή οὐσία ἢ τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε γεννᾶται, οὔτε φθείρεται, οὔτε ἀλλοιοῦται, οὔτε ἡρεμεῖ, οὔτε ἀπατᾶται, οὔτε ἐλλείπει, ἀλλ' ἅπασαι αὐταὶ αἰ καταστάσεις ἀνήκουσιν εἰς τὸ σῶμα καὶ εἰς τὸ αἰσθητικὸν τῆς ψυχῆς μέρος. Ἐπομένως δὲ εἰς τὴν αἰσθητικότητα ἀνήκει πᾶσα κίνησις καὶ διαφορά, καθόλου δὲ ἡ ἀτομικότης· ὁ νοῦς δὲν εἶναι εἰμὴ τὸ γενικὸν καὶ ἢ ἐν πᾶσι τοῖς ἀτόμοις κατὰ ταῦτὸν ἔχουσα οὐσία τοῦ πνεύματος, ἢ κυρίως αὐτὸ τὸ θεῖον πνεῦμα μόνον εἶναι τὸ αἰδίον καὶ ἀπολύτως πραγματικόν, καὶ τοῦτο τὸ γενικὸν ἔχει τὴν πραγματικότητά του οὐχὶ εἰς τὸ καθ' ἕκαστον, ἀλλ' εἶναι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πραγματικὸν ἀνεξαρτήτως τῆς ἐν τῷ ἀτόμῳ ἐμφανείας του· ὁ ποιητικὸς νοῦς εἶναι ἢ ἀπλή ἐνέργεια· ὅ,τι δὲ τὸ σῶμα εἰσφέρει εἰς αὐτόν, εἶναι μόνον ἢ κατάστασις τοῦ πάθους καὶ τῆς ἀδρανείας. Ἄλλ' ἐὰν οὕτως ἔχη τὸ πρᾶγμα, δὲν δύνανται ἐπομένως ἀμφοτέρωθεν νὰ γείνωσιν ἐν καὶ εἶναι βεβαίως συνεπῆς ὁ Ἀριστοτέλης ὑποθέτων ὅτι ὁ νοῦς ὑπείσέρχεται θύραθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅτι αὐτὸς μόνος ἐπιζῆ μετὰ τὴν τοῦ ἀτόμου ἀπώλειαν καὶ ὅτι διαρκούσης τῆς μετὰ τῆς ἀτομικῆς ψυχῆς συνδέσεώς του ἢ ἐλευθέρᾳ ἐνέργειᾳ, ἢ αὐθόρμητος κίνησις, δὲν πηγάζει ἐκ τοῦ νοῦ καθὸ τοιούτου, ἀλλ' ἐκ τῆς αἰσθητικότητος καθ' ἑαυτὴν εἴτε σχετιζομένης πρὸς τὸν νοῦν. Ὅθεν ἡ βαθυτέρα προσωπικότης λείπει καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ὡς εἰς ὅλην τὴν ἀρχαιότητα.

Ἄλλ' εἰ καὶ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐξήντησε τὴν ὑποκειμενικότητα, εἰ καὶ δὲν ἠδυνήθη νὰ συγχωνεύσῃ τὰς διαφόρους στιγμὰς τῆς ψυχικῆς ζωῆς εἰς ἐσωτερικὴν τινὰ πραγματικὴν ἐνότητα, εἶναι ὁμῶς ἀξιόλογος ἡ πρόοδος ἣν δι' αὐτοῦ ἐποίησεν ἡ ψυχολογία· διότι ἐκτὸς τοῦ ὅτι πρῶτος αὐτὸς ἐσύστησε τὴν ἐπιστήμην ταύτην ὡς ἰδιαίτερον κλάδον τῆς φιλοσοφίας, εἶναι καὶ ὁ πρῶτος ὅστις ὀρίσας τὴν ψυχὴν ὡς τὴν ἐντελέχειαν τοῦ σώματος διήρθρωσε φιλοσοφικῶς τὴν οὐσίαν της καὶ τὴν πρὸς τὸ σῶμα σχέσιν της, καὶ ἐφήρμοσεν εἰς αὐτὴν τὴν θεμελιώδη ἐννοίαν πάσης ἀληθοῦς ψυχικῆς διδασκαλίας, τὴν ἐννοίαν

τῆς ἀναπτύξεως· εἰ δὲ καὶ δὲν ἐπέτυχεν νὰ συμπληρώσῃ ἐντελῶς τὴν ἰδέαν ταύτην, ἐὰν μεταξὺ τῆς γενικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς πλευρᾶς τῆς ἀτομικότητος ὑπάρχη τι κενὸν ἀπλήρωτον, μᾶς ἀποζημιοῖ ὁμῶς ἡ ὑψηλὴ θεωρία, δι' ἧς συγκεφαλαιοῖ τὰ ἐξαγόμενα τῆς ὅλης ψυχολογίας του, ἡ θεωρία τῆς ψυχῆς ὡς μικροκόσμου. Ἡ ψυχὴ λέγει, εἶναι τρόπον τινὰ πάντα τὰ ὄντα, διότι ἡ μὲν αἰσθησις εἶναι καὶ αὐτὸ τὰ αἰσθητά, ὁ δὲ νοῦς τὰ νοητά, ἡ μὲν τὸ εἶδος τῆς αἰσθητικότητος, ὁ δὲ τὰ τῶν εἰδῶν (Περὶ Ψυχ. III, 8. Νῦν δὲ περὶ ψυχῆς τὰ λεχθέντα συγκεφαλαιώσαντες, εἰπώμεν πάλιν ὅτι ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα πῶς ἐστὶ πάντα· ἡ γὰρ αἰσθητὰ τὰ ὄντα ἢ νοητά, ἐστὶ δ' ἡ ἐπιστήμη μὲν τὰ ἐπιστητά πῶς, ἡ δὲ αἰσθησις τὰ αἰσθητά· αὐτὰ μὲν γὰρ δὴ οὐ· οὐ γὰρ ὁ λίθος ἐν τῇ ψυχῇ ἀλλὰ τὸ εἶδος· ὥστε ἡ ψυχὴ ὡσπερ ἡ χεὶρ ἐστὶ· καὶ γὰρ ἡ χεὶρ ὄργανον ἐστὶν ὀργάνων, καὶ ὁ νοῦς εἶδος εἰδῶν· καὶ ἡ αἰσθησις εἶδος αἰσθητῶν.—Παρ. κ. 4 εὐδὴ· οἱ λέγοντες τὴν ψυχὴν εἶναι τόπον εἰδῶν, πλὴν ὅτι οὔτε ὅλη, ἀλλ' ἡ νοητικὴ, οὔτε ἐντελεχεία ἀλλὰ δυνάμει τὰ εἶδη). Ναὶ μὲν ἡ ἰδέα αὕτη δὲν εἶναι εἰσέτι ἰκανῶς ἰσχυρά, ὥστε νὰ καταφάσκη ἀπ' εὐθείας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὡς τὸ ὑπέρτερον τοῦ συνόλου τῆς φύσεως—οἱ ἀστέρες εἶναι οὐσίαι θειότεραι ἢ ὁ ἄνθρωπος—περιέχει ὁμῶς ὀριστικὴν προσέγγισιν πρὸς τοῦτο τὸ τέρμα καὶ τὴν ἀπόλυτον αὐτοσυνειδησίαν τοῦ πνεύματος.

Πῶς δὲ παριστάνει ὁ ἄνθρωπος ταύτην τὴν οὐσίαν του ὡς τὴν αὐτοενέργειάν του, τὸ δεικνύει ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ.

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ἨΘΙΚΗ

Ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους διαιρεῖται εἰς δύο μέρη· εἰς ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν, ἥτοι εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀτομικῆς ἠθικῆς πράξεως καὶ εἰς τὴν τῆς κοινωνικῆς ἢ πολιτικῆς.

1^{ον}) Πᾶσα ἠθικὴ πράξις εἶναι τὸ κοινὸν ἐξαγόμενον δύο συντελεστώων, τῆς αἰσθητικῆς τάσεως καὶ τοῦ λόγου. Πᾶς ἄνθρωπος ἔχει βεβαίως φυσικὰς τινὰς ιδιότητας ἢ ποιότητας (φυσικὰς ἕξεις), τάσεις τινὰς καὶ κλίσεις, αἵτινες ὠθοῦσιν αὐτὸν εἰς τὸ πράττειν, καὶ προσδιορίζουσι τὴν ἐνέργειάν του. Ἀλλ' αὐταὶ αἱ φυσικαὶ τάσεις καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι οὐπω εἰσὶν ἠθικαί· εἶναι κοινὰ καὶ εἰς τοὺς παῖδας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ζῶα, π. χ. ὀρέξεις, φόβος, ὀργή, ἔλεος, αἰδώς, ἐνδέχεται μάλιστα εἰς ἑαυτὰς ἐγκαταλειπόμεναι, νὰ μετατραπῶσιν εἰς κακίας. Εἶναι ὁμῶς οὕτως εἰπεῖν ἐν αὐταῖς προδιατετυπωμέναι αἱ ἠθικαὶ ιδιότητες· εἶναι φυσικὰ ἀρετὰ αἵτινες, προστιθεμένης εἰς αὐτὰς τῆς φρονήσεως γίνονται πραγματικαὶ ἀρεταί, ἀρετὰ κυρία (Ἠθ. Ν. VI· 13).

Ἐπομένως δὲ ἡ ἠθικὴ πράξις σύγκειται ἐκ τῆς φυσικῆς ὁρμῆς καὶ τοῦ λόγου (νοῦ, λόγου, φρονήσεως) ἔνθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ λόγος χορηγεῖ εἰς τὴν πράξιν τὸν ἠθικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα· διότι πᾶν ὅ,τι συμβαίνει οὐχὶ ἐκ τῆς τάσεως ἢ τοῦ πάθους, ἀλλὰ μετὰ τοῦ λόγου ἰσχύει ὡς ἠθικόν. Ὁ Σωκράτης ὀρθῶς μὲν παρετήρησε τοῦτο, ἀλλὰ λίαν ἀποκλειστικῶς ταυτίσας τὴν ἠθικὴν πράξιν μετὰ τῆς φρονήσεως ἢ τὴν ἀρετὴν μετὰ τῆς γνώσεως· διότι μόνη ἡ θεωρητικὴ διάνοια οὐδὲν περιέχει ἐλαττήριον διὰ τὰ μᾶς κινή, κρίνει δὲ μόνον. Ἐκεῖνο ὅπερ μᾶς πάρα-κινεῖ εἰς τὴν πράξιν, εἶναι ἡ ὄρεξις, καὶ μόνη ἡ σύνδεσις ἀμφοτέρων, ἡ διακοητικὴ ἢ ἡ ὀρθὴ ὄρεξις γεννᾷ τὴν ἠθικὴν πράξιν, Ἡθ. Νικ. VI, 2. Τὸ λάθος τοῦ Σωκράτους ἦν, ὅτι ὀρίζων τὴν ἀρετὴν παρέλιπε τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, τὸ πάθος καὶ τὸ ἦθος (Ἡθ. Μετ. I, 1. Μετὰ τοῦτον (τὸν Πυθαγόραν) Σωκράτης ἐπιγενόμενος βέλτιον εἶπεν ὑπὲρ τούτων, οὐκ ὀρθῶς δ' οὐδ' οὗτος· τὰς γὰρ ἀρετὰς ἐπιστήμας εἰποιεῖ, τοῦτο δ' ἐστὶν ἀδύνατον· συμβαίνει γὰρ αὐτῷ ἐπιστήμας ποι-οῦντι τὰς ἀρετὰς ἀναιρεῖν τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, τοῦτο δὲ ποιῶν ἀναιρεῖ καὶ πάθος καὶ ἦθος· διὸ οὐκ ὀρθῶς ἠψατο ταύτη τῶν ἀρετῶν).

Ἄλλως δὲ οἱ δύο ἐκεῖνοι συντελεσταὶ τῆς ἠθικῆς πράξεως, ἡ ὄρεξις καὶ ἡ φρόνησις, ἐξαρκοῦσι μόνον εἰς ἀτομικὰς ἠθικὰς πράξεις, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς μόρφωσιν τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Ἀνάγκη γὰρ προστεθῆ τρίτον τι ἢ ἀσκησις καὶ τὸ ἔθος, ἂν ἡ ἠθικότης μέλλῃ γὰρ καταστῆ ἔμμεσος κατάστασις τῆς βουλήσεως, ἕξις, ἄλλη φύσις. Ἀλλὰ μόνη ἡ γνώσις δὲν ἀπεργάζεται τοῦτο, ἀλλὰ διαρκῆς τις ἠθικὴ πράξις γεννᾷ τοιαύτην ἕξιν καὶ σταθερότητα, ὥστε ἡ ἠθικὴ πράξις γὰρ μὴ ἦναι πλέον ἀποτέλεσμα μοναδικοῦ τινος βουλήματος, ἀλλ' ἀπόρροια ἐμμό-νου βουλευτικῆς καταστάσεως, τοῦ ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Καὶ ὑπὸ ταύ-την δὲ τὴν ἔποψιν δείκνυται ἐλλιπὴς ἢ σωκρατικὴ ἀναγωγὴ τῆς ἀρετῆς εἰς τὴν γνώσιν ἢ τὴν ἐπιστήμην· διότι ἐνδέχεται μὲν γὰρ γινώσκῃ τις τὸν ἠθικὸν κανόνα εἰς τὴν γενικότητά του, ἀλλὰ γὰρ μὴ τὸν ἐφαρμόζῃ εἰς τὰ καθ' ἕκαστα δι' ἐλλειψιν (Ἡθ. Ν VII, 5). Ὅθεν πρὸς ἐντελῆ ἀπαρίθμησιν ἀπασῶν τῶν πηγῶν τῆς ἠθικῆς πράξεως ἀνάγκη γὰρ συναφθῶσι καὶ οἱ τρεῖς συντελεσταί, ἡ ὄρεξις, ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἕξις. (Πολιτ. VII, 12, 6· ἀλλὰ μὴν ἀγαθοὶ καὶ σπουδαῖοι γί-νονται διὰ τριῶν· τὰ τρία δὲ ταῦτά ἐστι φύσις, ἔθος, λόγος).

2^{ον}) Ἀλλὰ πᾶσα ἠθικὴ πράξις πρέπει γὰρ ἔχῃ τέλος τι ἀκρότατον. Τὸ ἀκρότατον τοῦτο τέλος ὀνομάζεται τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν. Ζητεῖται δὲ τί εἶναι τοῦτο τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν διὰ τὸν ἄνθρωπον, πρακτὸν, ἀγα-θόν. Καὶ ὡς πρὸς τὸ ὄνομα πάντες συμφωνοῦσι· καλεῖται εὐδαιμονία, ἀλλ' εἰς τί συνίσταται ἡ εὐδαιμονία, περὶ τούτου διαφωνοῦσιν αἱ δο-ξασίαι. Ἴδου δὲ πῶς δύναται γὰρ ἀπαντήσῃ τις ὀρθῶς εἰς τὸ ζήτη-μα τοῦτο. Τὸ ἀγαθόν καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνεργητικὸν ὄν, ἡ ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ του, ἡ ἐκ-

πλήρωσις τοῦ ἰδίου αὐτοῦ προορισμοῦ. Ἄλλὰ τίς εἶναι ὁ προορισμὸς οὗτος τοῦ ἀνθρώπου (τὸ ἔργον τοῦ ἀνθρώπου); Ὅχι ἡ τροφή, διότι ταύτην ἔχει κοινήν μετὰ τῶν φυτῶν, ὅχι καὶ ἡ αἴσθησις διότι ταύτην ἔχει κοινήν μετὰ τῶν ζῴων· ἀλλὰ ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ κατὰ λόγον ἐνέργεια τῆς ψυχῆς, ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον ἢ μὴ ἀνευ λόγου. Ἐπομένως δὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου συνίστανται ἵνα ἐκπληροῖ καὶ ἐπιτυγχάνῃ τοῦτον τὸν προορισμὸν τοῦ, ἢ ἵνα ἡ κατὰ λόγον ψυχικὴ του ἐνέργεια τελεσφορῇ. Ἄλλ' ἐνταῦθα ἀνήκει καὶ τι ἕτερον, διότι ὁ ὅρος τοῦ νὰ τελεσφορῇ ἐνέργειά τις, εἶναι τὸ νὰ ὑπάρχῃ ἡ πρὸς ταύτην τὴν ἐνέργειαν ἀπαιτούμενη δεξιότης ἢ ἀρετὴ μόνη ἢ κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια εἶναι ἡ ὀρθῶς καὶ εὐστόχως προβαίνουσα ἐνέργεια. Ὅθεν ἡ εὐδαιμονία ἢ τὸ ἀκρότατον ἀγαθὸν συνίσταται εἰς τὴν κατ' ἀρετὴν τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν, ψυχῆς ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν (Ἡθ. Νικ. I, 1-6. X, 6. Πολ. IV, 9, 2). Αὕτη δὲ εἶναι διττὴ, θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ, καὶ ἐκ τούτων ἡ πρώτη εἶναι ἢ πολλῶ ἀνωτέρα. Ἡ τελειοτάτη ὅθεν εὐδαιμονία πρέπει νὰ ἐπιζητῆται εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς νοήσεως ἢ τὴν θεωρίαν (Ἡθ. Ν. X, 7. Εἰ δὲ ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία κατ' ἀρετὴν ἐνέργεια, εὐλογον κατὰ τὴν κρατίστην αὕτη δ' ἂν εἴη τοῦ ἀρίστου· εἴτε δὴ νοῦς τοῦτο εἴτε ἄλλο τι· ἡ τούτου ἐνέργεια κατὰ τὴν οἰκείαν ἀρετὴν εἴη ἂν ἡ τελεία εὐδαιμονία· ὅτι δ' ἐστὶ θεωρητικὴ εἴρηται.—Αὐτόθι—εἰ δὲ τῶν μὲν κατὰ τὰς ἀρετὰς πράξεων αἱ πολιτικαὶ καὶ πολεμικαὶ κάλλει καὶ μεγέθει προέχουσιν, αὗται δ' ἄσχολοι καὶ τέλους τινὸς ἀφίενται καὶ οὐ δι' αὐτὰς αἰρεταὶ εἰσιν, ἡ δὲ τοῦ νοῦ ἐνέργεια σπουδῆ τε διαφέρειν δοκεῖ θεωρητικὴ οὖσα, καὶ παρ' αὐτὴν οὐδενὸς ἀφίεσθαι τέλους, ἔχειν τε ἡδονὴν οἰκείαν, αὕτη δὲ συναύξει τὴν ἐνέργειαν, καὶ τὸ αὐταρκές δὴ καὶ σχολαστικὸν καὶ ἄτρωτον ὡς ἀνθρώπῳ; καὶ ὅσα ἄλλα τῷ μακαρίῳ ἀπονέμεται κατὰ ταύτην τὴν ἐνέργειαν φαίνεται ὄντα, ἡ τελεία δὲ εὐδαιμονία αὕτη ἂν εἴη ἀνθρώπῳ... ἢ δὴ θεῖον κτλ.). Μετὰ ταύτην δὲ τὴν δευτέραν θέσιν ἐπέχει ἡ ἠθικὴ ἐνέργεια, ἣτις ἀποτελεῖ τὸ ἄλλο οὐσιῶδες συστατικὸν μέρος τῆς εὐδαιμονίας· ἢ ἐφ' ὅσον ἡ θεωρία δὲν εἶναι εἰδικῶς ἀνθρωπίνη ἐνέργεια, ἀλλ' ἡ τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, ἢ εἰς τὴν θεωρίαν συνισταμένη εὐδαιμονία, δύναται νὰ χαράκτῃσθῃ ὡς ὑπερανθρώπινος, ἀπεναντίας δὲ ἡ εὐδαιμονία τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς ὡς τὸ κυρίως ἀνθρώπινον ἀγαθὸν (Ἡθ. Ν. X, 7).

Ἐκ τῆς ἐννοίας δὲ ταύτης τῆς εὐδαιμονίας δὲν ἀποκλείει ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἀπαντᾷ ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ ἅτινα δὲν προέρχονται ἐκ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς φύσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος. Πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ προελάσῃ μέχρι τῆς ἀφηρημένης συνεπειᾶς τῶν Στωϊκῶν, τοῦ νὰ θεωρήσῃ τὴν κτῆσιν τῆς ἀρετῆς ὡς τὴν μόνην ἐξαρκοῦσαν πρὸς εὐδαιμονίαν, καὶ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ καὶ κακὰ ὡς ἀδιάφορα. Ἀπεναντίας δὲ διίσχυρίζεται ὅτι πρὸς τελείαν εὐδαιμονίαν,

ἧτις εἶναι ἐνέργεια (χορηγ εὐετηρία εὐημερία) καὶ μάλιστα ἀγαθὴ καὶ ἀνεμποδίστως ἐκτελουμένη, εἶναι ἀναγκαῖα καὶ σωματικὰ καὶ ἄλλα ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ, ὑποστηρίζοντα καὶ προάγοντα τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαν, μακροζωία, υἰγεία, κάλλος, πλοῦτος, εὐγένεια, ἀπόκτησις τέκνων καὶ φίλων, ἀγαθὰ ἄτινα κατ' αὐτὸν δὲν φαίνονται νὰ ἦναι ἀναπόφευκτα, ἀλλὰ πρέποντα πρὸς τελείαν εὐδαιμονίαν, διότι εἶναι οὐσιώδεις ὄροι καὶ βοηθητικὰ μέσα ἀνεμποδίστου καὶ τελεσφόρου ἐνεργείας. Ὡσαύτως δὲ θεωρεῖ τὰ μεγάλα δυστυχήματα ὡς ταραττόντα καὶ βλάπτοντα τὴν εὐδαιμονίαν· οὐδεὶς ἤθελεν ἐξυμνήσει μακάριον τὸν περιπεσόντα εἰς τὰς τύχας τοῦ Πριάμου. ('Ηθ. Ν. 1, 11 ἄθλιος μὲν οὐ, οὐ μὴν μακάριός γε, ἂν πριαμικαῖς τύχαις περιπέσῃ). εἰ καὶ ἐξωτερικὴ δυστυχία δὲν καθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον ἄθλιον, εἰάν ἐμμένῃ ἐνάρετος καὶ ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἀνθίσταται εἰς τὴν δυστυχίαν καὶ νὰ πράττῃ τὸ κατὰ τὰς περιστάσεις βέλτιστον (αὐτόθι).

Τέλος δὲ καὶ τὴν ἡδονὴν συγκατατάττει ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ τῆς εὐδαιμονίας. Θεωρεῖ τὴν ἡδονὴν ὡς τὸ φυσικὸν καὶ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα, ὡς τὸ τέλος πάσης κοινωνικῆς ἐνεργείας. Ἡ ἡδονὴ τελειοῖ καὶ ἐπιστέφει πᾶσαν ὀρθὴν ἐνέργειαν ('Ηθ. Ν. Χ. 4. τελειοῖ τὴν ἐνέργειαν ἡ ἡδονή, ὡς ἐπιγιγνόμενόν τι τέλος). Εἶναι τὸ αἶσθημα τῆς εὐημερίας, τῆς ἐκπληρώσεως, ὅπερ ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται κατὰ πᾶσαν ἐνάρετον πράξιν, καὶ οὐδόλως προσδεῖται ἐξωτερικοῦ τινος παραρτήματος ἢ προσθήκης ἡδονῆς ('Ηθ. Ν. 1, 9. αἰ κατ' ἀρετὴν πράξεις τοῖς φιλοκάλοις εἰσὶν ἡδεῖαι καθ' αὐτάς· οὐδὲν δὲ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν ὡσπερ περιάπτου τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ). "Ὅθεν ἠθικὴ ἐνέργεια καὶ ἡδονὴ συνδέονται ἀναποσπᾶστως διὰ τινος φυσικοῦ δεσμοῦ. Εἰς ἐκάστην λοιπὸν ἡδονὴν ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει τοσαύτην ἀξίαν, ὅση ὀφείλεται εἰς τὴν παράγουσαν αὐτὴν ἐνέργειαν, τὴν ἡδονὴν τῆς γνώσεως χαρακτηρίζει ὡς τὴν ὑψίστην καὶ καθαρωτάτην, ἐν γένει δὲ τὴν τοῦ ἐναρέτου ἀνδρός ὡς ἀληθῆ καὶ ὄντως ἀνθρωπίνην ἡδονὴν ('Ηθ. Ν. Χ, 2).

Ἀλλὰ τίς ἡ σχέσις τῶν διαφόρων τούτων συστατικῶν μερῶν τῆς εὐδαιμονίας, ὅτι τὸ ἀναγκαιότατον τούτων καὶ τὸ οὐσιωδέστατον αὐτῆς εἶναι μόνη ἡ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἐνέργεια, τοῦτο ῥητῶς ἐκφάνει πολλάκις ὁ Ἀριστοτέλης. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχέσιν τῆς ἐνεργείας πρὸς τὴν ἡδονὴν, ἐκφράζεται ὀριστικῶς περὶ τῆς ἀπολύτου ὑπεροχῆς ἐκείνης. Ζωὴ ἐκδοτος εἰς τὴν ἀπόλαυσιν θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ἀναξία τοῦ ἀνθρώπου, μόνην τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν παραδέχεται ὡς ἀνθρωπίνην, τὴν δὲ θεωρητικὴν ὡς ὑπερανθρώπινον. ('Ηθ. Ν. 1, 3. Εὐδ. 1, 5). ἡ ἡδονὴ δὲν πρέπει νὰ ἦναι ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀφορμὴ τῶν πράξεων μας, ἀλλ' ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς κανονικῆς ἐνεργείας. Ἐὰν ἡδύναντο ἀμφοτέρω νὰ χωρισθῶσιν, ὁ συνετὸς ἀνὴρ ἤθελε προτιμήσει ἀπολύτως τὴν ἐνέργειαν ἄνευ ἡδονῆς ἀντὶ τῆς ἡδονῆς ἄνευ

ἐνεργείας (1). Ἀληθῶς ὁμῶς συνίσταται ἡ ἀρετὴ εἰς τοῦτο, ὅτι δὲν δύναται τις νὰ χωρίσῃ τὴν ἡδονὴν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς, ὅτι αἰσθάνεται ἑαυτὸν ἀμέσως ἰκανοποιημένον εἰς τὴν κατ' ἀρετὴν ἐνεργείαν, καὶ οὐδενὸς ἑτέρου ἐξωτερικοῦ παραρτήματος ἡδονῆς προσδεῖται (2). Ἐπομένως δὲ ὑπὸ ταύτην τὴν ἐποψίν δὲν εἶναι ἀμφισβητήσιμος ἡ καθαρότης τῆς ἀριστοτελικῆς ἠθικῆς· διότι καὶ αὐτὰ τὰ φυσικὰ καὶ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ ἀποδέχεται μόνον ὁ Ἀριστοτέλης ἐφ' ὅσον εἶναι ἀπαραίτητοι ὄροι τῆς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας, καὶ ὡς ἀληθῆ φιλαυτίαν θεωρεῖ ἐκείνην ἣτις ἀπευθύνεται εἰς τὸ ἔλλογον μέρος τοῦ ἀνθρώπου, ἐπομένως δὲ ταυτίζεται μὲ τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπην, ἣτις διὰ τοῦτο οὐδόλως διστάζει νὰ θυσιάσῃ πάντῃ τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν ὑπὲρ πατρίδος καὶ τῶν φίλων, διότι κατὰ τὰς περιπτώσεις ταύτας ὁ πράττων ἀπολαύει τὸ μέγιστον ὄφελος τὸ τῆς ἠθικῆς καλῆς πράξεως καὶ διότι καλὴ τις καὶ μεγάλη πράξις εἶναι ἀξία πλείονος λόγου, ἢ μακρὸς βίος ἄνευ ταύτης (Ἠθ. Ν. IX, 8).

3^{ον}) Μέχρι τοῦδε ἐγένετο λόγος ἐν γένει περὶ τῆς κατ' ἀρετὴν πράξεως καὶ περὶ τοῦ ἀκροτάτου ἀγαθοῦ καὶ τοῦ προσρισμοῦ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου· ἀλλ' ἤδη ἀναφύεται ἀκριβέστερον τὸ ζήτημα, εἰς τί συνίσταται τὸ κατ' ἀρετὴν πράττειν. Πῶς ὀφείλει τις νὰ πράττῃ εἰς συγκεκριμένην τινὰ περίστασιν ἵνα πράττῃ κατ' ἀρετὴν. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, ἰδοῦ πῶς ἀπαντᾷ ὁ Ἀριστοτέλης. Κατὰ πᾶσαν πράξιν ὑπάρχει ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ ὁ μέσος ὄρος, ὅστις κεῖται ἐν τῷ μέσῳ τῶν δύο ἄκρων. (Ἠθικ. Νικ. II, 5. ἡ ἠθικὴ ἐστὶ περὶ πάθη καὶ πράξεις, ἐν δὲ τούτοις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον. — Αὐτόθι· περὶ τὰς πράξεις ἐστὶν ὑπερβολὴ καὶ ἔλλειψις καὶ τὸ μέσον). Ἀλλὰ πᾶν τὸ ἐπέχον τὸν μέσον ὄρον ἢ τὸ ὀρθὸν μέτρον εἶναι ἀγαθὸν καὶ ἐπαινετὸν· ἀπεναντίας τὰ ἄκρα οὐδέποτε εἶναι ἀγαθὰ, ἀλλὰ πάντοτε μεμπτὰ (Ἠθ. Ν. II, 7. ἐν πᾶσιν ἡ μεσότης ἐπαινετέα, τὰ δὲ ἄκρα οὔτ' ὀρθὰ οὔτε ἐπαινετά, ἀλλὰ ψεκτά. — 11, 5. οὕτω δὲ πᾶς ἐπιστήμων τὴν ὑπερβολὴν μὲν καὶ τὴν ἔλλειψιν φεύγει, τὸ δὲ μέσον ζητεῖ καὶ τοῦθ' αἰρεῖται). Πᾶσα ἐπιστήμη καὶ πᾶσα τέχνη τελειοποιεῖ

(1) Νικ. X, 2. Οὐδεὶς τ' ἂν ἔλοιτο ζῆν παιδίου διάνοιαν ἔχων διὰ βίου, ἡδόμενος ἐφ' οἷς τὰ παιδία ὡς οἶόν τε μάλιστα, οὐδὲ χαίρειν ποιῶν τι τῶν αἰσχίστων, μηδὲ ποτε μέλλων λυπηθῆναι, περὶ πολλὰ τε σπουδὴν ποιησάμεθ' ἂν καὶ εἰ μὴδεμίαν ἐπεφέρῃ ἡδονὴν, οἷον ὄραν, μνημονεύειν, εἰδέναι, τὰς ἀρετὰς ἔχειν, εἰ δ' ἐξ ἀνάγκης ἔπονται τούτοις ἡδοναί, οὐδὲν διαφέρει· ἐλοίμεθα γὰρ ἂν ταῦτα καὶ εἰ μὴ γίνοιτ' ἀπ' αὐτῶν ἡδονή.

(2) Αὐτόθι I. 9, ἐστὶ δὲ καὶ ὁ βίος αὐτῶν καθ' αὐτὸν ἡδύς... τοῖς δὲ φιλοκάλοις ἐστὶν ἡδέα τὰ φύσει ἡδέα· τοιαῦτα δὲ αἰ κατ' ἀρετὴν πράξεις, ὥστε καὶ τούτοις εἰσὶν ἡδεῖαι καὶ καθ' αὐτάς· οὐδὲν δὲ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν ὡς περ περιάπτου τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ—Πολ. VII, 13. Τοιοῦτός ἐστὶν ὁ σπουδαῖος, ὃς διὰ τὴν ἀρετὴν τὰ ἀγαθὰ ἐστὶ τὰ ἀπλῶς ἀγαθὰ.

τὸ ἔργον τῆς διότι ἔχει ὑπ' ὄψιν καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ὀρθὸν μέτρον ἢ τὸν μέσον ὄρον· διὰ τοῦτο καὶ συνηθίζομεν νὰ λέγωμεν περὶ ἐντελῶς ἐπιτυχημένων ἐργασιῶν, ὅτι δὲν δύναται τις μήτε νὰ προσθέσῃ μήτε ν' ἀφαιρέσῃ ('Ηθ. Ν. II, 5). "Ὅθεν ὀρθὴ πρᾶξις εἶναι ἐκείνη, ἣτις φεύγει τὴν ὑπερβολὴν καὶ τὴν ἔλλειψιν, ζητεῖ δὲ τὸ μέσον. Ἡ ἀρετὴ ὅθεν δύναται νὰ ὀρισθῇ ὡς ἡ τήρησις τοῦ ὀρθοῦ μέτρου, ὡς τὸ ὀρθὸν μέσον, ὡς ἡ μέση ὁδὸς μεταξὺ δύο ἀντιθέτων κακιῶν, ὧν ἡ μὲν ὑπερβαίνει τὸ ὀρθὸν μέτρον, ἡ δὲ ἀπολείπεται ('Ηθ. Ν. II, 5. καὶ ἡ ἀρετὴ τοῦ μέσου ἂν εἴη στοχαστικὴ. Αὐτόθι· ἡ ἀρετὴ περὶ πράξεις ἐστίν, ἐν αἷς ἡ μὲν ὑπερβολὴ ἀμαρτάνεται (εἶναι ἀμάρτημα) καὶ ἡ ἔλλειψις ψέγεται, τὸ δὲ μέσον ἐπαινεῖται καὶ κατορθοῦται (εἶναι ὀρθὴ πρᾶξις). Ταῦτα δ' ἄμφω τῆς ἀρετῆς, μεσότης τις ἄρα ἐστίν ἡ ἀρετὴ, στοχαστικὴ οὕσα τοῦ μέσου. — τῆς μὲν κακίας ἢ ὑπερβολῆ καὶ ἔλλειψις, τῆς δὲ ἀρετῆς ἢ μεσότης. — II, 6, 7). Ἐκ ταύτης λοιπὸν τῆς ἀρχῆς ὀρμώμενος ὁ Ἀριστοτέλης διεξέρχεται τὰς διαφόρους ἀρετάς, ὅπως καταδεικνύει ἐπ' αὐτῶν, ὅτι πᾶσα ἀρετὴ εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ δύο κακιῶν, 'Ηθ. Ν. II, 7. Οὕτω π. χ. ἡ ἀνδρεία εἶναι τὸ μέσον μεταξὺ δειλίας καὶ θράσους, ἡ σωφροσύνη μεταξὺ ἀκολασίας καὶ ἀναισθησίας, ἡ ἐλευθεριότης μεταξὺ ἀσωτίας καὶ ἀνελευθερίας. "Ὅτι ὅμως ὁ προσδιορισμὸς οὗτος εἶναι λίαν γενικὸς καὶ ἀφηρημένος καὶ προσθεόμεθα κανόνος πρὸς εὗρεσιν τοῦ ὀρθοῦ μέτρου, τὸ ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοτέλης ('Ηθ. Ν. VI, 1). Ἀλλὰ τὸ νὰ εὐρίσκωμεν τοῦτο τὸ ὀρθὸν μέτρον εἶναι, λέγει, ἔργον τῆς πρακτικῆς κρίσεως ἢ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ('Ηθ. Ν. VI, 1). Ἐν τῇ πληθυῖ καὶ ποικιλίᾳ τῶν ἀτομικῶν περιστάσεων δὲν δύνανται βεβαίως νὰ τεθῶσι κανόνες περιλαμβάνοντες πάντα τὰ καθ' ἕκαστα, συνήθως ὅμως πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς μέσον τὸ ὠρισμένον λόγῳ, ὡς ἤθελε τὸ ὀρίσει ὁ φρόνιμος ('Ηθ. Ν. II, 6. ἐστὶν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς ὠρισμένη λόγῳ, καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν).

Ἡ ἀριστοτελικὴ ἀρετολογία γέμει ὑψηλῶν ψυχολογικῶν παρατηρήσεων καὶ κρίσεων, ἀλλὰ λείπει εἰς αὐτὴν ἐπιστημονικὴ ἀλληλουχία. Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐπεδίωξεν οὔτε τὴν κατὰ λόγον ἐξαγωγὴν οὔτε τὴν συστηματικὴν διαίρεσιν τῶν ἀρετῶν. Παραδέχεται πολλὰς καὶ ποικίλας ἀρετάς, ἐνιστάμενος κατὰ τῆς σωκρατικῆς θεωρίας ὅτι ὁ ἠθικὸς προορισμὸς καὶ ἐνέργεια εἶναι ἄλλη εἰς ἄλλους· ἡ ἀρετὴ τοῦ δούλου π. χ. εἶναι ἄλλη τῆς τοῦ ἐλευθέρου· ἡ τῆς γυναικὸς τῆς τοῦ ἀνδρός. Ἀλλὰ τὴν πληθὺν ταύτην τῶν ἀρετῶν δὲν προσδιορίζει οὐδὲ βασίζει ἀκριβέστερον· ἀλλὰ πραγματευόμενος αὐτάς τὴν μίαν κατόπιν τῆς ἄλλης τὰς λαμβάνει ἐμπειρικῶς ἐκ τῆς τοῦ βίου παρατηρήσεως καὶ τῆς γλώσσης.

Ὁ Ἀριστοτέλης πραγματευόμενος καὶ περὶ τῶν διανοητικῶν ἀρετῶν διακρίνει ('Ηθ. Ν. VI, 2) διττὴν τινὰ δύναμιν τοῦ λόγου, τὴν ἀπλῶς

θεωρητικὴν, τὴν ἀσχολουμένην περὶ τὸ ἀναγκαῖον καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ τὴν περὶ τὸ ἐνδεχόμενον ἄλλως ἔχειν (μεταβλητὸν) τὴν σφαῖραν τῆς ἐλευθέρως πράξεως. Καὶ τὴν μὲν ὀνομάζει τὸ ἐπιστημονικόν, τὴν δὲ τὸ λογιστικόν· δυνάμεθα ἀμφοτέρας νὰ τὰς ἀντιθέσωμεν ὡς τὸν θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν λόγον (Πολ. VII, 14): ἀκριβέστερον ὅμως διὰ τοῦ λογιστικοῦ πρέπει νὰ ἐννοῶμεν τὴν δύναμιν ἐκείνην τοῦ λόγου, δι' ἧς αὐτὸς εὐρίσκει τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς πράξεως, τὴν πρακτικὴν ἀλήθειαν, τὴν δύναμιν τῆς εἰς τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν ἀναφερομένης θεωρίας· διότι τὸ ἀμέσως πρακτικόν, τὴν βουλευτικὴν ἐνέργειαν, θέτει ὁ φιλόσοφος, ὡς ἀνωτέρω παρατηρήσαμεν, ὄχι εἰς τὸν λόγον καθὼς τοιοῦτον, ἀλλ' εἰς τὸ ἄλογον τῆς ψυχῆς μέρος, τὴν ὄρεξιν, ἐφ' ᾧ αὕτη πείθεται εἰς τὸν λόγον. Εἰς ταύτην δὲ τὴν διττὴν ἐνέργειαν τοῦ λόγου ἀντιστοιχοῦσι καὶ διτταὶ ἀρεταί. Ἀπαριθμεῖ ὁθεν πέντε διανοητικὰς θεμελιώδεις ἀρετάς. *Νοῦν, ἐπιστήμην, σοφίαν, τέχνην καὶ φρόνησιν*. Ἐκ τούτων αἱ μὲν τρεῖς πρῶται οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν πράξιν, ὁ νοῦς εἶναι ἡ ἄμεσος γνῶσις, ἡ ἐπιστήμη ἡ ἔμμεσος, ἀμφοτέραι δὲ ἐμπεριέχονται εἰς τὴν ἐννοιαν τῆς σοφίας (Νικ. VI, V. 6. 7): ἡ τέχνη ἀναφέρεται εἰς τὴν ποιητικὴν ἐνέργειαν, ἡ δὲ φρόνησις εἰς τὴν πρακτικὴν (αὐτόθ. κ. κ. 5. ἡ φρόνησις ὀρίζεται ὡς ἕξις ἀληθῆς μετὰ λόγου πρακτικὴ περὶ τὰ ἀνθρώπων ἀγαθὰ καὶ κακά). Ὅθεν αὕτη εἶναι ὁ κύριος σύνδεσμος μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ καὶ ἠθικοῦ μέρους, ἡ κατ' ἐξοχὴν διανοητικὴ ἀρετὴ, καὶ καθὼς τοιαύτη ἀντικείμενον τῆς ἠθικῆς (αὐτόθ. κ. 13. ἡ μετὰ τοῦ ὀρθοῦ λόγου ἕξις ἀρετῆς ἐστίν· ὀρθὸς δὲ λόγος περὶ τοιούτων ἡ φρόνησις ἐστίν—οὐχ οἷόν τε ἀγαθὸν εἶναι κυρίως ἄνευ φρονήσεως, οὐδὲ φρόνιμον ἄνευ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς. . . ἅμα τῇ φρονήσει μιᾶ οὔση πᾶσαι αἱ ἀρεταὶ ὑπάρξουσιν—X, 8 συνέζευκται δὲ καὶ ἡ φρόνησις τῇ τοῦ ἠθικοῦ ἀρετῇ, καὶ αὕτη τῇ φρονήσει, εἴπερ αἱ μὲν τῆς φρονήσεως ἀρχαὶ κατὰ τὰς ἠθικὰς εἰσὶν ἀρετάς τὸ δ' ὀρθὸν τῶν ἠθικῶν κατὰ φρόνησιν) ἐνῶ ἡ ἐρευνα περὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ νοῦ ἀνήκει εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως, ἡ δὲ περὶ τῆς τέχνης εἰς τὴν ποιητικὴν. Τίς ὅμως πρέπει νὰ ᾖ κυρίως ἡ σχέσις τῆς φρονήσεως πρὸς τὴν ἠθικὴν ἀρετὴν, ὑπολείπεται ἀπροσδιόριστον· ἐνῶ ἀφ' ἐνὸς προϋποθέτει ταύτην, ἀφ' ἐτέρου δὲ προϋποτίθεται ὑπὸ ταύτης, καὶ ἐνῶ καίτοι διαβεβαιουμένης τῆς ἀνάγκης τῆς φρονήσεως διὰ τὰς ἠθικὰς ἀρετάς, δὲν συγκαταλέγεται ὅμως αὕτη μετὰ τούτων. Ὡσαύτως δὲ οὐδ' ὅπως κατανοεῖ τις, τίνα σχέσιν ἔχουσιν αἱ ἄλλαι διανοητικαὶ ἀρεταὶ πρὸς τὴν ἠθικὴν, μηδεμίαν ἔχουσαι ἀναφορὰν πρὸς τὴν πράξιν.

Τέλος δὲ ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν διαλαμβάνει κατὰ πλάτος καὶ διεξοδικῶς περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν· διότι ἡ τοιαύτη θεωρία προϋποθέτει ὀριστικωτέραν συγκέντρωσιν τοῦ ὑποκειμένου ἐν ἑαυτῷ· ἀλλ' ὁ Ἀριστοτέλης καίτοι ἀρχόμενος τῆς